

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 17ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1977

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ. — Ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Κύπρο. Ἀνακοίνωσις τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας κ. Βάσου Καραγεώργη*.

Ἡ ἀρχαία Κυπριακὴ Θρησκεία ἀκολουθεῖ τὴν ἐξέλιξη καὶ ἔχει τὸν ἴδιο χαρακτῆρα ποὺ σφραγίζει τὴν ἐξέλιξη καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς ἀρχαίας Κύπρου: προηγεῖται ἓνα ὑπόστρωμα καθαρὰ Κυπριακὸ, ἑτεοκυπριακὸ ὅπως συνήθως ὀνομάζεται, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς Κυπριακῆς ἱστορίας. Γύρω στὰ 1200 π. Χ. οἱ Ἀχαιοὶ ἔρχονται στὸ νησί, τὸ ἐξελληνίζουν καὶ εἰσάγουν ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ θὰ ἀποτελέσουν τὸ μελλοντικὸ ὑπόβαθρο πάνω στὸ ὁποῖο θὰ ἐξελιχθῇ ὁ Κυπριακὸς πολιτισμὸς τῆς πρώτης χιλιετηρίδας. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει πὼς τὰ ἑτεοκυπριακὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ χάθηκαν ἔντελῶς. Ἀντίθετα πολὺ νωρὶς βλέπουμε ἓνα ἀρμονικὸ συγκερασμὸ ποὺ ἐμπλουτίζει τὸν νέο Κυπριακὸ πολιτισμὸ μὲ τὴ σοφία τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὴν ἐφευρετικότητά καὶ τὸ δυναμισμό τοῦ Αἰγαίου.

Ἀπὸ τὸ 800 περίπου π. Χ. ὡς τὸ τέλος τοῦ τετάρτου αἰῶνα οἱ Φοίνικες ἐπηρεάζουν τὴν πολιτιστικὴ ἐξέλιξη τῆς Κύπρου, καὶ σ' αὐτὸ βοηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα τὸ νησί βρίσκεται κάτω ἀπὸ ξένη κατοχή, τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Περσῶν.

Ἡ ἐπέκταση τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἀνατολὴ γύρω στὸν 8ον καὶ 7ον αἰῶνα π. Χ. ἀνανεώνει τὴν ἐπαφὴ τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Κύπρο, καὶ ὅταν ἡ κοινὴ μοῖρα ἔφερε τὸν Ἑλληνισμό τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Κύπρου ἀντιμέτωπο μὲ τοὺς Πέρσες, ἀναβιώνουν ἔντονα τὰ Ἑλληνικὰ αἰσθήματα τῶν Κυπρίων καὶ ἀνθίζει ξανά στὸ νησί ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, κυρίως τὸν 5ον καὶ 4ον αἰῶνα π. Χ.

* VASSOS KARAGEORGHIS, *Le culte d'Athéna à Chypre.*

Μέσα σ' αυτά τὰ πλαίσια έναρμονίζεται καὶ ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας Κυπριακῆς Θρησκείας. Ἀπὸ τῆ Χαλκολιθικῆ Ἐποχῆ (τρίτη χιλιετηρίδα), ἐμφανίζεται στὸ νησί ἡ θεότητα τῆς γονιμότητος ποὺ κυριαρχεῖ ἕως τὴν εἰσαγωγή τῶν Θεῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου. Ἄλλοτε σὰν γυμνὴ θεὰ καὶ ἄλλοτε σὰν κερασφόρος Θεός, μὲ σύμβολα τὸ βόδι καὶ τὸ φίδι, ποὺ προστατεύει τοὺς γεωργοὺς καὶ τὰ ζῶα, ἀλλὰ καὶ τὰ χαλκοῦχα μεταλλεῖα τοῦ νησιοῦ, καὶ καθιερώνει μιὰ ἐπίσημη θρησκεία ποὺ οἱ λειτουργοὶ τῆς μποροῦν νὰ ἐλέγχουν τὴν οἰκονομία τοῦ τόπου¹.

Ὅταν γύρω στὸ 12^{ον} αἰῶνα εἰσάγονται βαθμιαῖα οἱ Ἑλληνικοὶ Θεοί, οἱ πανάρχαιες θρησκευτικὲς δοξασίαι τῶν Κυπρίων δὲν ξεχνιοῦνται, ἀλλὰ έναρμονίζονται μέσα στὰ πλαίσια τῆς νέας, Ἑλληνικῆς Θρησκείας. Ὁ Ἀπόλλωνας παίρνει τὸ ἐπίθετο Ἀλασιώτης (Ἀλάσια, ὡς γνωστόν, ἦταν τὸ ὄνομα τῆς προϊστορικῆς Κύπρου)². Ἡ Ἀφροδίτη διαδέχεται τὴν ἀρχαία θεὰ τῆς γονιμότητος καὶ γίνεται ἡ Κύπρις τοῦ Ὀμήρου, ἡ Θεὰ τοῦ Ὀλύμπου. Πρόσφατες ἀρχαιολογικὲς ἀνακαλύψεις βοηθοῦν τὴ χρονολόγησι τοῦ ναοῦ τῆς στὴν Πάφο γύρω στὰ 1200 π. Χ.³, στὰ χρόνια δηλαδὴ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν πρώτων Ἀχαιῶν στὸ νησί. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀφροδίτης στὴν Πάφο ἦταν γνωστὸς καὶ στὸν Ὀμηρο⁴. Παρόμοιος ναὸς ὑπῆρχε καὶ στὸ Μυκηναϊκὸ Κίτιο, ποὺ κτίστηκε τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ μὲ τὸ ναὸ τῆς Παφίας Ἀφροδίτης⁵.

Στὸ τέλος τῆς Ἀρχαϊκῆς περιόδου ἐμφανίζονται στὴν Κύπρο καὶ ἄλλοι θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου, μὲ Ἑλληνικὰ ὀνόματα, ὅπως ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ Ἀπόλλωνας (μὲ διάφορα Ἑλληνικὰ ἐπίθετα) καὶ ἀργότερα, στὴν κλασσικὴ περίοδο, ἡ Ἄρτεμις, ἡ Δήμητρα⁶. Ὅπως ἀναφέραμε ὅμως πρὶ πάντων, τὴν ἴδια ἐποχὴ βρίσκονται στὴν Κύπρο ξένοι δυνάστες ποὺ βοηθοῦν τὴ διάδοσι τῆς Φοινικικῆς θρησκείας, ποὺ ἔχει σὰν κεντρικὴ θεότητα τὴν Ἀστάρτη. Σπάνια ὅμως βλέπουμε τὴν εἰσαγωγή ξένων, φοινικικῶν θεῶν. Ἀντίθετα οἱ Φοίνικες ταυτίζουν τοὺς Κυπριακοὺς Ἑλληνικοὺς θεοὺς μὲ τοὺς δικούς τους ἀνατολίτες θεοὺς. Ἡ Ἀφροδίτη ταυτίζεται

1. Βλ. V. Karageorghis, *Kition. Mycenaean and Phoenician discoveries in Cyprus* (1976), 169 - 172.

2. Βλ. Olivier Masson, «Cultes indigènes, cultes grecs et cultes orientaux à Chypre», *Éléments orientaux dans la religion grecque ancienne* (1960), 139 κ.έ.

3. F. G. Maier, «The temple of Aphrodite at Old Paphos», *Report of the Department of Antiquities. Cyprus*, 1975, 69 - 80.

4. Ὀδύσσεια VIII. 362 - 363.

5. V. Karageorghis, ἔ. ἀ., 62 κ.έ.

6. Olivier Masson, ἔ. ἀ., 133 κ.έ.

μὲ τὴν Ἀστάρτη, ἢ Ἀθηνᾶ μὲ τὴν Ἀνάτ, ὁ Ἀπόλλωνας μὲ τὸν Μικὰλ Ρεσιέφ, ὁ Ἡρακλῆς μὲ τὸν Μελκάρτ, ὁ Δίας μὲ τὸν Βάαλ¹.

Μὲ τὴ σύντομη αὐτὴ σκιαγραφία προσπαθήσαμε νὰ δώσουμε τὸ γενικὸ χαρακτῆρα τῆς ἀρχαίας Κυπριακῆς Θεησκείας, ποὺ θὰ βοηθήσῃ νὰ παρουσιάσουμε καλύτερα τὸ κύριο θέμα μας ποὺ εἶναι ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἔως σήμερα ἦσαν γνωστὰ τὰ ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ ἀνάκτορο τοῦ Βουνοῦ, στὸ Μερσινάκι καὶ στοὺς Σόλους, καὶ τὰ τρία στὴ βόρεια ἀκτὴ τοῦ νησιοῦ, καὶ στὸ ἱερὸ τοῦ Ἰδαλίου, στὴν κεντρικὴ Κύπρο. Στὸ Ἰδαλίον τὸ ἱερὸ ἦταν κτισμένο πάνω στὴν Ἀκρόπολη². Ἐμφανίζεται στὴν ἀρχὴ γύρω στὰ 1200 π. Χ., σὰν ἱερὸ θεᾶς τῆς γονιμότητος, ὕστερα ὅμως, ἀπὸ τὰ Γεωμετρικὰ χρόνια ὡς τὸν 5ον αἰῶνα π. Χ. στὸ ἱερὸ λατρεύεται μιὰ θεὰ στὴν ὁποία προσφέρονται σὰν ἀναθήματα ὄπλα, ἐργαλεῖα καὶ παρῶπια ἀλόγων. Ἀνάμεσα στὰ ὄπλα βλέπουμε ἀσπίδες, μεγάλες καὶ μικρές, περικεφαλαῖες καὶ δόρατα. Μιὰ χάλκινη πλάκα μὲ ἐγγράφη ἐπιγραφὴ στὸ κυπριακὸ συλλαβᾶριο ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὰ 478 - 470 π. Χ. ἀναφέρει μιὰ συμφωνία μεταξὺ τοῦ βασιλέως τοῦ Ἰδαλίου Στασικύπρου καὶ τοῦ γιατροῦ Ὀνασίλου. Ὁ γιατρός ὀφείλει νὰ περιθάλψῃ τοὺς πληγωμένους τοῦ πολέμου, ὕστερα ἀπὸ τὴν πολιορκία τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Κιτιεῖς. Οἱ πληγωμένοι δὲν θὰ πληρώσουν τίποτα καὶ ὁ γιατρός θὰ πάρῃ σὰν ἀμοιβὴ κρατικὴ γῆ, τῆς ὁποίας τὰ ὄρια καθορίζονται μὲ ἀκρίβεια. Ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφὴ ὅτι τὸ κείμενο τῆς συμφωνίας θὰ κατατεθῆ στὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπου καὶ βρέθηκε τὸν περασμένο αἰῶνα καὶ στὰ 1850 περιῆλθε στὴν κατοχὴ τοῦ Δουκὸς de Luynes. Βρίσκεται σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων, Cabinet des Médailles. « . . . ἰδὲ τὰ(ν) δάλτον τά(ν)δε, τὰ *Fétyia* τάδε ἰναλισμένα(ν). βασιλεὺς κὰς ἅ πτόλις κατέθιψαν ἰ(ν) τά(ν) θιὸν τὰν Ἀθάναν τὰν περ' Ἐδάλιον, σὸν ὄρκοις μὴ λῶσαι τὰς *Frήτας* τάσδε . . . »³.

Τὸ κείμενο αὐτό, ποὺ εἶναι ἕως σήμερα τὸ μακροσκελέστερο στὴν Κυπριακὴ συλλαβικὴ γραφὴ, ἔχει τεραστία σημασία, τόσο γιὰ τὴ γνώση τῆς Κυπριακῆς διαλέκτου, ὅσο καὶ γιὰ τὴ γνώση τῶν θεησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦν σὲ μιὰ κυπριακὴ πόλη τοῦ 5ου αἰῶνα π. Χ. Εἶναι ἴσως τὸ ἀρχαιότερο συμβόλαιον στὸν κόσμον, γιὰ ἓνα σύστημα κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων. Ἐπίσης φανερώνει τὸ κῶρος τῆς Θεᾶς στὴν πόλη, ποὺ θᾶταν καὶ ἢ κατ' ἐξοχὴν Ἐλ-

1. Masson, ἔ. ἀ., 137 κέ.

2. The Swedish Cyprus Expedition vol. II, 628 κέ.

3. Olivier Masson, *Inscriptions Chypriotes Syllabiques*, (1961), 235 - 244.

ληνική θεά, ή προστάτιδα τοῦ Ἰδαλίου, ποὺ ἔχει τὸ ναό της πάνω στὴν Ἀκρόπολη, ὅπως καὶ στὴν Ἀθήνα.

Πάνω σὲ ἓνα χάλκινο ἀντικείμενο, ποὺ βρέθηκε στὸν ἴδιο χῶρο καὶ ταυτόχρονα μὲ τὴν πλάκα τοῦ Ἰδαλίου ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, ὑπάρχει ἐπιγραφή στὸ Κυπριακὸ συλλαβάριο ποὺ ἀναφέρει: *Tā 'Athānā tā 'ēn 'Ethalīw bākra*¹. Τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι αἰχμὴ δόρατος ἢ σκήπτρου, ἀλλὰ γι' αὐτὸ θὰ μιλήσουμε παρακάτω, γιατί ἔχει ξεχωριστὴ θέση ἀνάμεσα στὰ ἀναθήματα ποὺ βρίσκουμε στὰ ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς.

Πάντως τὸ ὄνομα βάρρα, παρ' ὅλο ποὺ δὲν εἶναι γνωστὴ ἑλληνικὴ λέξη, ἔχει ταυτισθῆ μὲ τὴν λέξη βάρρον, ἀντὶ τῆς λέξεως βάρτρον, ποὺ σημαίνει τὸ δόρυ.

Μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή πάνω σὲ σκοῦρο μάρμαρο, ποὺ βρέθηκε στὴν περιοχή τοῦ Ἰδαλίου, ἀναφέρεται στὴ Θεὰ Ἀνάτ, ποὺ στὴν Κύπρο εἶναι ἡ ἴδια ἢ Θεὰ Ἀθηνᾶ, ὅπως ἀποδεικνύει μιὰ δίγλωσση ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Λάρνακα τῆς Λαπήθου². Ἡ Ἀθηνᾶ ἦταν ἀσφαλῶς ἡ πολιούχος τῆς Ἑλληνικῆς πόλης. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Φοίνικες, ὅταν ἔγιναν κύριοι τοῦ Ἰδαλίου τὸ 470 π. Χ., ἀπαγόρευαν τὴ λατρεία της³.

Τὸ ἀνάκτορο ποὺ εἶναι κτισμένο πάνω στὸ λόφο τοῦ Βουνιοῦ καὶ δεσπόζει στὴν κοιλάδα τῶν Σόλων, εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὴν πολυκύμαντὴ ἱστορία τῆς Κύπρου στὸν 5ον αἰῶνα, ὅταν τὸ νησὶ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸν Περσικὸ ζυγὸ⁴. Τὸ παλάτι κτίστηκε γύρω στὰ 500 π. Χ. καὶ χρησίμευε σὰν φρούριο γιὰ νὰ διευκολύνη τὴν κυριαρχία τοῦ Φιλοπέρση βασιλεῦς τοῦ Μαρίου πάνω στὴν πόλη τῶν Σόλων, ποὺ ἀνέκαθεν εἶχε ἑλληνικὴ παρόδοση. Ὅταν τὸ 449 ὁ στρατηγὸς Κίμων ἐξεθρόνισε τὸν Φιλοπέρση βασιλεῦς τοῦ Μαρίου καὶ τὸν ἀντικατέστησε μὲ τὸν Στασιόικο, βλέπουμε ριζικὲς ἀλλαγὲς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παλατιοῦ, ποὺ τὸ διαρρυθμίζουν ἔτσι ὥστε τὰ κύρια διαμερίσματά του νὰ μοιάζουν μὲ ἑλληνικὸ «μέγαρο». Σὰν ἐπιστέγασμα τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς τοῦ Στασιόικο ἦταν ἡ ἴδρυση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ λόφου τοῦ Βουνιοῦ⁵. Ἡ ὄροφὴ τοῦ ναοῦ, ποὺ τὴν κοσμοῦσαν ἀκρωτήρια Ἑλληνικοῦ ρυθμοῦ, ἦταν ὄρατὴ σὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῶν Σόλων. Τὰ ἀφιερῶματα ἦταν

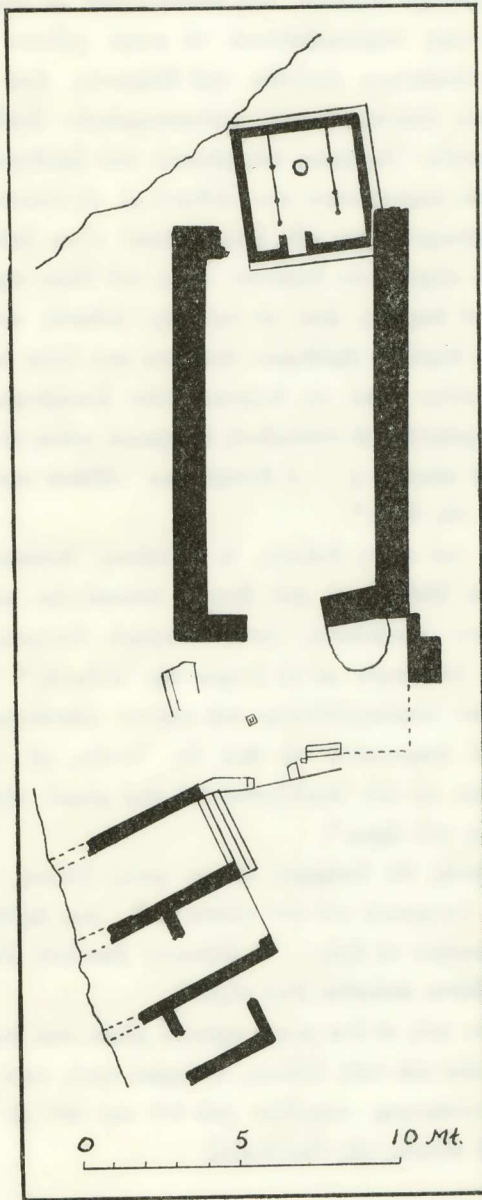
1. Masson, ἔ. ἀ., 245.

2. Masson, «Cultes... à Chypre», 134, σημ. 4.

3. The Swedish Cyprus Expedition, vol. II, 628.

4. The Swedish Cyprus Expedition, vol. III, 282 κέ.

5. The Swedish Cyprus Expedition, vol. III, 109 κέ.

Σχέδιο: Κάτοψη ναού της Ἀθηνᾶς στο
λόφο τοῦ παλατιοῦ τοῦ Βουνιῶ.

τοποθετημένα σὲ ἰδιαίτερα δωμάτια πὸ ἀντιστοιχοῦν μὲ τοὺς Ἑλληνικοὺς «Θησαυροὺς». Ἀνάμεσά τους περιλαμβάνεται τὸ μικρὸ χάλκινο ἀγάλμα ἀγελάδας, πὸ ἀντιγράφει τὴν περίφημη ἀγελάδα τοῦ Μύρωνος. Δυὸ χάλκινες πλάκες μὲ ἀνάγλυφη παράσταση λιονταριοῦ πὸ κατασπαράσσει ἀγελάδα θυμίζουσι τὴν Ἑλληνικὴν εἰκονογραφία. Ἀνάμεσα στὰ γλυπτὰ πὸ βρέθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ ναοῦ ἔχομε ὀκτώ πὸ παριστάνουσι τὴν Ἀθηνᾶ μὲ τὴ γνωστὴ Κορινθιακὴ περικεφαλαία. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀναθημάτων εἶναι ὄπλα, π. χ. αἰχμὲς ἀπὸ δόρατα καὶ βέλη. Οἱ αἰχμὲς τῶν δοράτων εἶναι τοῦ ἰδίου περιπόου τύπου μὲ τὴν ἐνεπίγραφη αἰχμὴ τοῦ δόρατος ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Ἰδαλίου¹. Ἐντελῶς παρόμοιες αἰχμὲς δοράτων βρέθηκαν ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἀναθήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Ἰδαλίου κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν Σουηδικῶν ἀνασκαφῶν². Τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς ἀναγράφεται σὲ συλλαβικὴ ἐπιγραφὴ πάνω σὲ ἓνα ἀφιέρωμα, ἓνα χάλκινο κύπελλο, πὸ κάποιος *ς . . . ὁ Κυπριότιμω Ἀθάναι κατέθηκε ἰ (ν) (τόχαι)*, καὶ βρέθηκε στὸ ναὸ τῆς θεᾶς³.

Στὸ Μερσινάκι καὶ στοὺς Σόλους, ἡ Σουηδικὴ Ἀποστολὴ πὸ ἔσκαψε τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Ἰδάλιο καὶ στὸ Βουνί, ἀπεκάλυψε καὶ ἓναν ἄλλο ναὸ, ἀφιερωμένον στὸ Λύκιο Ἀπόλλωνα, ὅπως ἀναφέρει ἐπιγραφὴ. Στὸν ἴδιον ναὸ βρέθηκε καὶ δευτέρη ἐπιγραφὴ μὲ τὸ ὄνομα τῆς Ἀθηνᾶς⁴. Τὸ γεγονός ὅτι μετὰ τῶν ἀφιερωμάτων περιλαμβάνεται καὶ πῆλινο σύμπλεγμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνα π. Χ., πὸ παριστάνει τὴ θεὰ ὡς Ἰππία, μὲ τέθριππο, μαρτυρεῖ πὸς εἶχε κοινὴ λατρεία μὲ τὸν Ἀπόλλωνα. Ἡ θεὰ φορεῖ αἰγίδα καὶ περικεφαλαία, ἔτοιμη νὰ ἀνέβῃ στὸ ἄρμα⁵.

Ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς θὰ ὑπῆρχεν ἐπίσης στοὺς Σόλους, ὅπως ἀναφέρει διγραφὴ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 4ου αἰῶνα π. Χ., πὸ βρέθηκε στὴ Λάρνακα τὸ 1873 καὶ πὸ ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: *Ὁ Σόλω(ν) βασιλεὺς Στασικράτης ὁ βασιλῆος Στασίαν τᾶ Ἀθάναι ἀνέκεθεν ἰ(ν) τόχαι*⁶.

Βλέπουμε λοιπὸν πὸς ἓνα μικρὸ σχετικὰ χῶρο, πὸ περιορίζεται ἀνάμεσα στὸ Βουνί, τὸ Μερσινάκι καὶ τοὺς Σόλους, ὑπῆρχαν τρεῖς ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς πολυτάραχης περιόδου τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰ. π. Χ., ὅταν ἔπνευσε ὁ ὀλόκληρο τὸ νησὶ ὁ ἄνεμος τῆς ἐλευθερίας.

1. *E. á., pl. LXXXVII. 7.

2. The Swedish Cyprus Expedition, vol. II, pl. CLXXIV. 11-13.

3. The Swedish Cyprus Expedition, vol. III, 633 κέ., 2.

4. *E. á. 397 κέ., 623. 7.

5. *E. á., pl. CXLVI.

6. M a s s o n, Inscriptions Chyriotes Syllabiques 218 κέ., fig. 63.

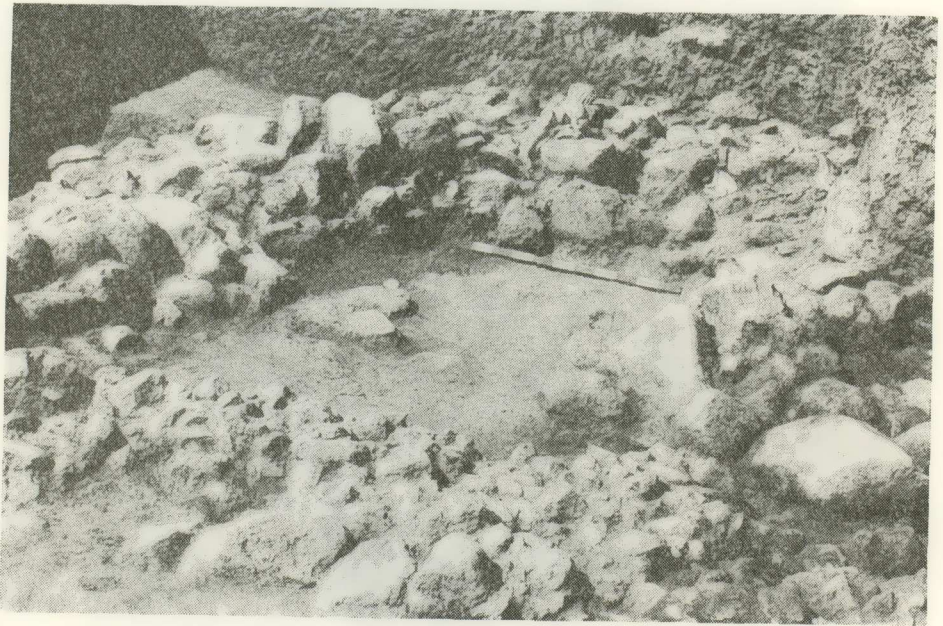

Εικ. 1. Κεφαλή Ἀθηνᾶς ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Βουνιού.

Στὴν ἴδια περιοχὴ τῆς Κύπρου, περίπου 20 χιλιόμετρα νοτιότερα ἀπὸ τοὺς Σόλους, σύμφωνα μὲ ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες, ὑπῆρχε καὶ τέταρτος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ἄγνωστος ἕως σήμερα, ἂν καὶ τὸ ὕλικὸν ἔχει βρεθῆ ἀπὸ τὸ 1938. Ὅλες οἱ ἕως τὴν ὥρα μαρτυρίες γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Κύπρο εἶναι γνωστὲς ἀπὸ

δημοσιεύσεις ανασκαφῶν, τὰ μνημεῖα ὅμως, τὰ ὁποῖα ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω σήμερα, δημοσιεύονται γιὰ πρώτη φορά, γι' αὐτὸ καὶ θὰ παρακαλέσω νὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ τὰ σχολιάσω κάπως ἐκτενέστερα.

Τὸ 1938 μιὰ τυχαία ἀνακάλυψη πηλίνων εἰδωλίων στὸ χωριὸ Κακοπετριά ὠδήγησε τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τῆς Κύπρου σὲ ἓναν ἀποθέτη (favissa), στὰ νοτιο-ανατολικά κρᾶσπεδα τοῦ χωριοῦ, ποῦ βρίσκεται στὴ σήμερα πλούσια

Εἰκ. 2. Κτιστὸς περίβολος τοῦ βόθρου τῆς Κακοπετριάς.

καὶ δενδροφυτεμένη κοιλάδα τῆς Σολέας, περίπου δεκαπέντε χιλιόμετρα νοτιώτερα ἀπὸ τοὺς Σόλους. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀποθέτη, ποῦ διηύθυνε ἡ τότε Βοηθὸς Ἐφορος τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου Δεσποινὶς Joan du Plat Taylor¹, σώζονται μόνο μερικὲς φωτογραφίες. Ὅλοκληρο τὸ ὕλικό φυλασσόταν ἀπὸ τότε στὶς ἀποθήκες τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου χωρὶς νὰ γίνῃ ποτὲ καμμιά μνεία, ὅσο γνωρίζω, γιὰ τὴν ὑπαρξή του². Περιλαμβάνει κυρίως πῆλινα εἰδώλια, μερικὰ πέτρινα

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴ δεσποινίδα Taylor γιὰ τὴν προθυμία μὲ τὴν ὁποία ἀπάντησε σὲ πολλὰς ἐρωτήσεις μου σχετικὰ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς.

2. Τὸ ὕλικὸ αὐτὸ φέρει ἀριθμὸ εὗρετηρίου 1938/V-10/1. Τὸ εἰδώλιο ὑπ' ἀρ. καταλόγου 90 ἀγοράστηκε τὸ 1976 καὶ φέρει ἀριθμὸ εὗρετηρίου 1976/VIII-6/1.

ἀγαματίδια καὶ μερικὰ μετἀλλινα ἀντικείμενα. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν βρεθῆ τυχαῖα πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ καὶ παραδόθησαν στὸ Κυπριακὸ Μουσεῖο τὸ 1938, τὰ ὑπόλοιπα περιλαμβάνονται στὰ εὐρήματα τῆς κανονικῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ μι-

Εἰκ. 3. Πῆλινο κεφάλι Ἀθηνᾶς, ἀπὸ τὴν Κακοπετριά.

κρὸς κυκλικὸς περίβολος πὸν περιέβαλλε τὸν ἀποθέτη ἦταν κτισμένος μὲ ἀργοὺς λίθους καὶ σώζεται σὲ ὕψος περίπου 30 ἐκ. καὶ ἔχει διάμετρο περίπου 2 μ. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ ἀποθέτη κάποιου γειτονικοῦ ἱεροῦ, παρόμοιο μὲ ἄλλους
ΠΑΑ 1977

Εικ. 4. Πήλινο ἀγαματίδιο Ἀθηνᾶς, ἀπὸ τὴν Κακοπετριά.

Εικ. 5. Πήλινο άγαλματίδιο Ἀθηνᾶς, από την Κακοπεριά.

άποθέτες τῆς Ἀρχαϊκῆς καὶ Κλασσικῆς περιόδου ποὺ βρέθηκαν σ' ἄλλα μέρη τῆς Κύπρου ¹.

1. Π. χ. στὴ Λεμεσό (τοποθεσία Κομισσαριᾶτο) καὶ στὸ Κούριο (John Howard Young - Suzanne Halstead Young, *Terracotta figurines from Kourion in Cyprus* (1955), 6, pl. 2).

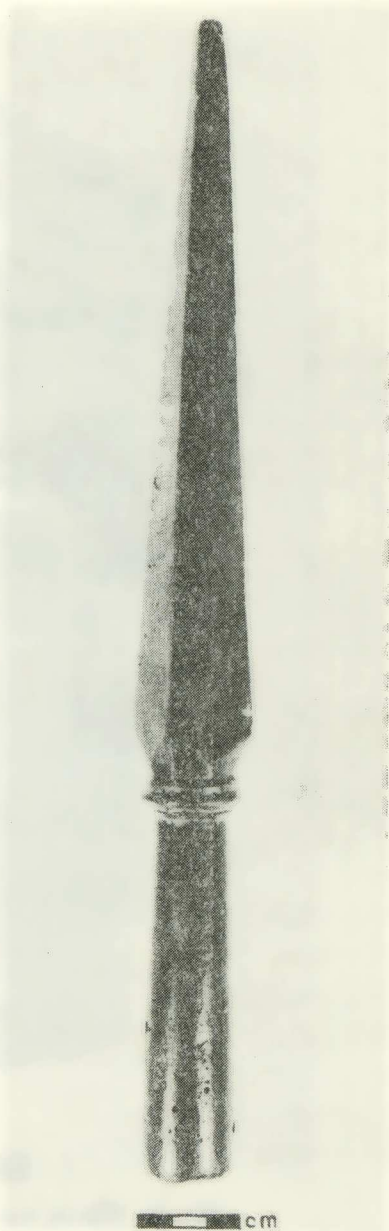

Εικ. 6. Ἀγαματίδιο Ἀθηνᾶς ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, ἀπὸ τὴν Κακοπετριά.

Τὰ πήλινα ειδώλια, μερικά φυσικοῦ μεγέθους ἀλλὰ τὰ περισσότερα μικροῦ σχετικὰ μεγέθους, εἶναι χειροποίητα, ἀλλὰ ὀρισμένα ἔχουν τὸ πρόσωπο καμωμένο ἀπὸ μήτρα. Τέλος μιὰ σειρά ἀπὸ μικρὰ ειδώλια κατασκευάστηκαν ἐξ ὀλοκλήρου μὲ τὴν χρησιμοποίηση μήτρας ποὺ τὴν εἶχαν εἰσαγάγει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἢ τὴν κατασκεύασαν στὴν Κύπρο μὲ βάση τὰ εἰσαγόμενα πρότυπα. Τὰ μικρὰ αὐτὰ ειδώλια μποροῦν νὰ χρονολογήσουν ὅλη τὴν ομάδα τῶν ειδωλίων στὸν 5ον αἰῶνα π. Χ., μὲ διάφορες βέβαια ἐπὶ μέρους χρονολογικὲς ὑποδιαίρέσεις, ποὺ δὲν θὰ τίς συζητήσουμε σ' αὐτὴ τὴ σύντομη ἀνακοίνωση. Μὲ τὴν χρονολογία αὐτὴ συμφωνοῦν καὶ τὰ μεταλλικὰ ἀναθήματα ποὺ βρέθηκαν μέσα στὸν ἀποθέτη.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ πήλινα ειδώλια παριστάνουν τὴν Ἀθηνᾶ μὲ Κορινθιακὸ κράνος. Ἡ θεὰ κρατᾷ τὴν ἀσπίδα στὸ ἀριστερὸ τῆς χέρι, ἐνῶ μὲ τὸ δεξιὸ ὑπάρχουν ἐνδείξεις πὼς ἔφερε τὸ δόρυ, σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπο τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς.

Μερικὰ πέτρινα ειδώλια παριστάνουν τὴν θεὰ μὲ τὴν ἀσπίδα ἀκουμπισμένη στὸ ἔδαφος, κοντὰ στὸ ἀριστερὸ πόδι, ὅπως τὸ πρότυπο τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς. Ἡ θεὰ φορᾷ συνήθως βραχὺ ἱμάτιο καὶ χιτῶνα, μὲ αὐστηρὲς κάθετες πτυχές. Ὑπάρχουν πολλὲς παραλλαγές στὴν ἀπόδοση τοῦ κράνου. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις εἶναι τρίλοφο, ὅπως τὸ κράνος τοῦ τύπου τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἀναμφισβήτητες παραστάσεις τῆς θεᾶς ἔχουμε ἐπίσης ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἀναθήματα μικρὲς πήλινες ἀσπίδες καὶ μιὰ χάλκινη, ποὺ θυμίζει παρόμοιες ἀπὸ τὸ Ἰδάλιο¹. Τὰ μεταλλικὰ ἀντικείμενα τοῦ ἀποθέτη εἶναι αἰχμὲς ἀπὸ

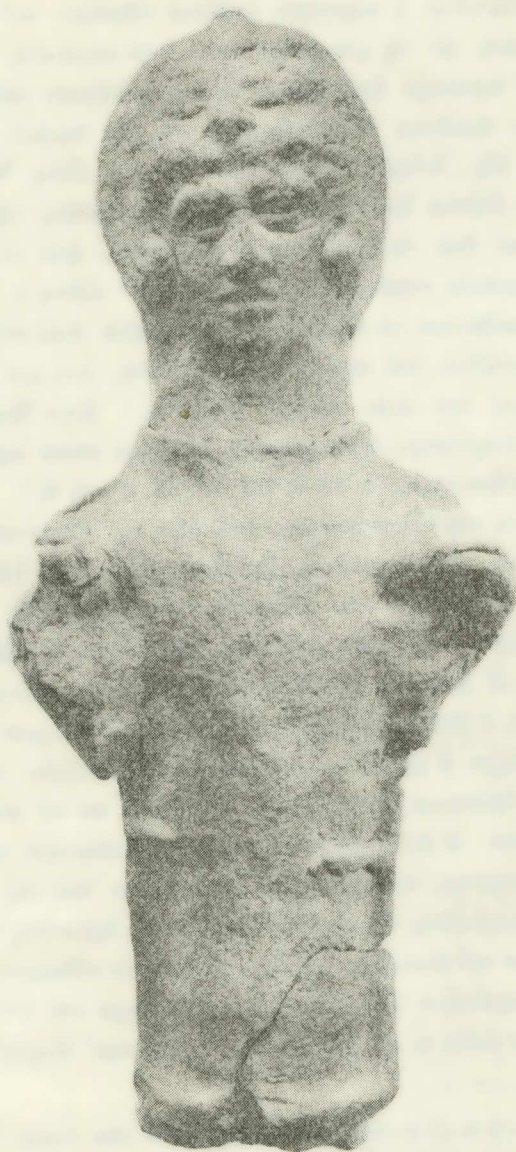
Εἰκ. 7. Χάλκινη αἰχμὴ δόρατος, ἀπὸ τὴν Κακοπετριά.

1. The Swedish Cyprus Expedition, vol. II, pl. CLXXVIII. 1.

Εικ. 8. Πήλινη κεφαλή Ἡρακλῆ, ἀπὸ τὴν Κακοπετριά.

δόρατα, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἢ μιὰ χάλκινη, τοῦ ἰδίου ἀκριβῶς τύπου μὲ ἐκεῖνες τοῦ Ἰδαλίου καὶ τοῦ Βουνιοῦ. Ὑπάρχουν ἐπίσης αἰχμὲς ἀπὸ βέλη καὶ χάλκινος πόρπακας ἀσπίδας, πὸν προϋποθέτει βέβαια τὴν ὕπαρξιν ἀσπίδας φυσικοῦ μεγέθους, ἀπὸ τὴν ὁποία σώθηκε μόνο ὁ πόρπακας. Τὰ μεταλλικὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, πὸν μπο-

Εἰκ. 9. Πήλινο ἀγαματίδιο Ἡρακλή, ἀπὸ τὴν Κακοπετριά.

ροῦν θαυμάσια νὰ συγκριθοῦν μὲ παρόμοια πὸ βρέθηκαν στοὺς ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Βουνὶ καὶ στὸ Ἰδάλιο, συμπληρῶνουν τὴν εἰκόνα τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀποθέτη καὶ ἐπιβεβαιῶνουν τὴν ὕπαρξη ἱεροῦ τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς.

Ἄξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία πηλίνων εἰδωλίων πού παριστάνουν ἀγέ-
ναιο νεαρό Ἡρακλῆ, μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ λεοντοκεφαλὴ. Τὰ εἰδώλια αὐτὰ
εἶναι βέβαια πολὺ λιγώτερα ἀπὸ ἐκεῖνα πού παριστάνουν τὴν Ἀθηνᾶ, ἀλλὰ ἡ
ταύτισή τους εἶναι ἀπόλυτα ἐπιβεβαιωμένη καὶ δὲν ἀφήνει καμμιά ἀμφιβολία
πὼς στὸ ἴδιο ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς λατρευόταν καὶ μιὰ ἄλλη Ἑλληνικὴ θεότητα,
ὁ Ἡρακλῆς. Αὐτὸ βέβαια δὲν εἶναι παράδοξο. Τὶς σχέσεις τῆς Ἀθηνᾶς μὲ τὸν
Ἡρακλῆ τὶς ξέρουμε ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ παράδοση, ἀπὸ τὸ ἔπος καὶ ἀπὸ τὴν
Ἑλληνικὴ εἰκονογραφία κυρίως τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνα π. Χ. Ἀναφέρω σὰν
χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τὰ γλυπτὰ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς στὴν Ὀλυμπία. Στὰ
νομίσματα τῆς Λαπήθου, τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνα, στὴ μιὰ ὄψη παριστάνεται
ἡ Ἀθηνᾶ Πρὸμαχος καὶ στὴν ἄλλη ὁ Ἡρακλῆς¹. Στὸν Μαραθῶνα καὶ στὶς
Θῆβες, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πανσανίας, ὑπῆρχαν κοινὰ ἱερὰ γιὰ τὴν Ἀθηνᾶ
καὶ τὸν Ἡρακλῆ (Πανσανίας I. 15. 3 καὶ IX. 11. 2 καὶ 6)².

Στὰ νομίσματα τῆς ἑλληνικώτερης ἀπὸ ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Κύ-
πρου, τῆς Σαλαμίνας, ὁ ἑλληνολάτρης βασιλεὺς Εὐαγόρας (τέλος τοῦ 5ου ἀρχές
τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.) ἀπεικονίζει τὸν Ἡρακλῆ, τὸν πανελλήνιο θεὸν-ἥρωα, τὸν
εὐεργέτη τῶν Ἑλλήνων. Νά πῶς περιγράφει τὸν Ἡρακλῆ ὁ Κ. Σπυριδάκης στὸ
ἔργο του *Εὐαγόρας Α' βασιλεὺς τῆς Σαλαμίνας* σελ. 100: «Εἶναι οὗτος ὁ ἐθνικὸς
ἥρωας τῶν Ἑλλήνων, ὁ ὁποῖος ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τροίας,
τοῦ ὁποῖου συμμετεῖχεν ὁ πρόγονος τοῦ Εὐαγόρου Τελαμών, ὁ «εὐεργέτης» καὶ
«πατήρ», ὁ ὁποῖος ὑφίσταται πάντας τοὺς κινδύνους καὶ τὰ πάθη, διὰ νὰ ἀπο-
κτήσῃ τὴν ἀθανασίαν· ὁ ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὑπὸ
τοῦ Εὐριπίδου καλούμενος «εὐεργέτης τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς Ἑλλάδος» ὁ ὑπὸ
τοῦ Ἀντισθένης ἀνυψωθείς ὡς πρότυπον τοῦ καλοῦ ἀρχοντος, ὁ δοτὴρ τοῦ ἀγα-
θοῦ καὶ τὸ σύμβολον τοῦ βασιλέως τοῦ ἐγγυωμένου τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὸν λαόν». Δὲν
εἶναι λοιπὸν παράδοξον ὅτι μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ 5ου αἰῶνα, πού τόσο
πολὺ καλλιεργήθηκε κάθε τι τὸ Ἑλληνικόν, οἱ δυὸ κατ' ἑξοχὴν Ἑλληνικοὶ θεοί,

1. Willy Schwabacher, «The coins of the Vouni Treasure reconsidered», Nordisk Numismatisk Årsskrift, 1947, 81.

2. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς θ' ἀνέμενε κανεὶς μιὰ πιὸ ἀρρενωπὴ ἔκφραση τοῦ
Ἡρακλῆ. Στὰ σωζόμενα κεφάλια τὸ πρόσωπο εἶναι θηλυπρεπές, σὲ σημεῖο πού νὰ ἀνα-
ρωτιέται κανεὶς μήπως πρόκειται γιὰ παράσταση Ὀμφάλης. Ὑπάρχει ὁμως ἡ πιθανό-
τητα, τὴν ὁποία καὶ δεχόμαστε ἐδῶ ὡς τὴν καλύτερη, πὼς πρόκειται γιὰ παράσταση
νεαροῦ Ἡρακλῆ. Δὲν μποροῦμε ν' ἀποκλείσουμε καὶ τὴν πιθανότητα λατρείας τῆς Ἀθη-
νᾶς μὲ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἡρακλῆ (τὴ λεοντῆ), μιὰ καὶ ἡ θεὰ βρισκόταν σὲ τόσο
ἄμεση καὶ στενὴ σχέση μὲ τὸν ἥρωα.

ή Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἡρακλῆς, θὰ εἶχαν κοινὴ λατρεία στὸ ἴδιο ἱερό. Στὴν ὑπόλοιπη Κύπρο ἀσφαλῶς θὰ ὑπῆρχαν ἱερά τοῦ Ἡρακλῆ. Στὸ Κίτιο ὁ Ἡρακλῆς ταυτίστηκε ἀπὸ τοὺς Φοίνικες μὲ τὸ Μελκάριτ¹. Στὸ Ἰδάλιο μιὰ φοινικικὴ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται ἐπίσης στὸν Ἡρακλῆ. Ἀπὸ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες μαθαίνουμε πὼς στὴ Λάρνακα τῆς Λαπήθου ὑπῆρχε στὴν Ἑλληνιστικὴ περίοδο ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἡρακλέους - Μελκάριτ².

Τὸ ἐκπληκτικὸ στὴν περίπτωση τοῦ ἀποθέτη τῆς Κακοπετριᾶς εἶναι πὼς σὲ μιὰ ἀπόμωρη περιοχὴ, πὸν ἴσως στὴν ἀρχαιότητα νὰ ἦταν ὁ τόπος ἀπ' ὅπου οἱ Σόλιοι προμηθεύονταν τὴν ξυλεία γιὰ τὴν κατεργασία τοῦ μεταλλεύματος τοῦ χαλκοῦ, πὸν ἀφθονεῖ ἀκόμα καὶ σήμερα στὰ γειτονικὰ μεταλλεῖα, λάτρευσαν οἱ κάτοικοι τὴν Ἀθηνᾶ καὶ τὸν Ἡρακλῆ, δυὸ ἑλληνικὲς θεότητες πὸν ἀσφαλῶς δὲν εἶχαν καμμιά προηγούμενη παράδοση στὴν ἔτεο-κυπριακὴ θρησκεία. Ἡ ἐπίδραση τῆς γειτονικῆς Ἑλληνικῆς πόλης τῶν Σόλων, ἢ ἐπίδραση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Βουνὶ καὶ στὸ Μερσινάκι, ἀσφαλῶς θὰ βοήθησαν στὴν ἐξάπλωση τῆς ἑλληνικῆς λατρείας στὴ γειτονικὴ περιοχὴ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός πὼς σὲ μιὰ μικρὴ σχετικὰ περιοχὴ, ἔχουμε μαρτυρίες γιὰ ὕπαρξη τεσσάρων ναῶν τῆς Ἀθηνᾶς³. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ ὁμοιογένεια τῶν ἀναθημάτων, ὅπλων κυρίως, ἀσπίδων, αἰχμῶν δοράτων καὶ αἰχμῶν βελῶν, πὸν χαρακτηρίζουν τὶς πολεμικὲς ιδιότητες τῆς θεᾶς. Σ' αὐτὲς βέβαια ἔδωσαν ἔμφαση οἱ Ἕλληνες τῆς Κύπρου, σὲ μιὰ περίοδο πὸν στὸ νησί ἔπνεε ὁ ἄνεμος τῆς ἐλευθερίας, πὸν κερδίσθηκε μὲ τὰ ὅπλα καὶ μὲ τὴν ἐνεργὸν συμπαρατάση τῶν Ἑλλήνων τῆς κυρίως Ἑλλάδος.

1. Τὶς παραπομπὲς αὐτὲς τὶς ὀφείλω στὸν καθηγητὴ κ. J. Pouilloux, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ θερμὰ.

2. Masson, «Cultes . . . chypriotes», 137, σημ. 8. Γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ἡρακλῆ - Μάλικα στὴν Ἀμαθούντα ἴδε Κ. Χατζηϊωάννου, Ἡ Κύπρος εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Πηγὰς, τόμος Β, 108.

3. Στὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κείμενα ἀναφέρονται δυὸ ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Κύπρο: Στοὺς Σόλους καὶ στὴν Σαλαμίνα (Κ. Χατζηϊωάννου, Ἡ Κύπρος εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Πηγὰς, τόμος Β, 96, 96.1, 122.

R É S U M É

On connaissait jusqu'à présent quatre sanctuaires d'Athéna à Chypre: le sanctuaire du Palais de Vouni, le sanctuaire de Mersinaki, le sanctuaire de Soloi, tous trois situés sur la côte nord de l'île, et le sanctuaire d'Idalion à l'intérieur du pays. Les offrandes déposées dans ces sanctuaires soulignent le caractère guerrier de la déesse: boucliers, pointes de lances, flèches, représentations d'Athéna en casque corinthien. Ces sanctuaires datent de la première moitié du Ve s. av. J. C., époque à laquelle Chypre se trouvait sous le joug perse. Bien des fois l'armée grecque tenta de libérer l'île sans jamais y parvenir définitivement, mais contribua ainsi activement au développement du sentiment national et au resserrement des liens culturels qui l'unissaient déjà à la Grèce.

En 1938 un dépôt de matériel ancien fut découvert dans le village de Kakopetrià une quinzaine de km au Sud de Soloi. Le matériel qui date du Ve s. av. J. C. comprenait principalement des figurines de terre cuite et de pierre, mais aussi une pointe de lance en bronze, de petits boucliers dédicatoires, des flèches, etc. Certaines statuettes de pierre représentent la déesse debout avec le bouclier à son côté posé sur le sol, selon le modèle de l'Athéna Parthénos. Dans toutes ses représentations, en terre cuite comme en pierre, Athéna est toujours coiffée du casque corinthien. Dans ses représentations en terre cuite, elle tient le bouclier de la main gauche portant sans doute la lance de la main droite.

Des représentations d'Héraklès ont aussi été retrouvées dans ce sanctuaire. Le demi-dieu y est représenté comme un jeune homme imberbe, mais il porte la peau de lion caractéristique. Il ne fait aucun doute qu'Héraklès était adoré dans le même sanctuaire d'Athéna. Nous savons qu'en Grèce il existait des temples communs à Athéna et à Héraclès, ainsi à Marathon et à Thèbes.

Il semble que ce soit surtout dans la région de la Soléa que s'est répandu le culte des dieux grecs et en particulier d'Athéna sous son aspect guerrier, sans doute sous l'influence de Soloi, ville toujours à l'avant-garde de la lutte pour la liberté. C'est aux vertus guerrières d'Athéna que les Grecs de Chypre attachaient le plus d'importance, à une période de leur histoire où soufflait sur l'île le vent de la liberté. Cette liberté, les Grecs de Chypre devaient la gagner par les armes et grâce au soutien actif des Grecs de Grèce.